

Szirmai V. (2024): Az „új város” jelenség (Lehetnek-e ismét időszerűek az újjá városfejlesztési gyakorlatok? CITY.HU Várostudományi Szemle. 4(2), 11–36.

Az „új város” jelenség (Lehetnek-e ismét időszerűek az újjá városfejlesztési gyakorlatok?)

Szirmai Viktória¹

Absztrakt

A tanulmány célja, egy a mainál jóval decentralizáltabb városfejlesztési modell szükségessége mellett érvelni, a modern nagyvárosi problémák enyhítése érdekében is. Ezek összefüggésében központi kérdés, hogy a nagyvárosi térségek társadalmi, ökológiai, természeti környezeti válságaira a kis- és a középvárosok, közte az új városok, azok fejlesztése, modernizációja kínálhatnak-e valamilyen részleges megoldást.

A bizonyítás érdekében négy témacsoport elemzésére kerül sor, egyrészt a legjellemzőbb nagyvárosi problémák bemutatására, másrészt azok meghatározó okainak vizsgálatára, majd annak feltárására, hogy a nagyvárosi problémák megtalálhatók-e az új városi környezetben. S végül, kísérletet teszünk egy olyan modernizált új városi modell kidolgozására, amely viszonylagos védelmet nyújthat a városlakóknak a nagyvárosokra jellemző problémák (közte az éghajlatváltozás) egyes hatásaitól.

Kulcsszavak: nagyvárosi problémák, új városok, decentralizált városfejlesztési modell

Abstract

The aim of the study is to argue for the need for a much more decentralized urban development model than today in order to mitigate the problems of modern metropolitan areas and the effects of climate change on large cities. In this context, a central question is whether medium-sized or the small-towns, especially new towns, their development and modernization can offer some partial solution to the social, ecological, and natural environmental crises of metropolitan areas.

¹ Az MTA Doktora, Széchenyi díjas városszociológus, HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont, Szociológiai Intézet, kutatóprofesszor emerita, CITY:HU Várostudományi Szemle, alapító főszerkesztő

In order to prove this, four thematic groups will be analyzed, firstly to present the most typical metropolitan problems, secondly to examine their determining causes, and then to explore whether metropolitan problems can be found in the new towns environment. Finally, we will attempt to develop a modernized new urban model that can provide relative protection to city dwellers from some of the effects of the problems typical of metropolitan cities (including climate change).

Keywords: metropolitan problems new towns, decentralized urban development model

Bevezetés

A modern, globális világ, közte a nagyvárosi térségek társadalmi, ökológiai, természeti környezeti válságait látva felmerült bennem a kérdés: vajon a kis- és a középvárosok, közte az új városok, azok fejlesztése kínálhatnak-e valamilyen részleges megoldást a mai korszak nagyvárosi környezetben jelentkező problémákra, közte talán a most legaktuálisabb klímaváltozás gondjaira? Lehetnek-e ismét időszerűek, akár valaha, akár ma is a nyugati típusú új városok fejlesztését célul tűző városfejlesztési gyakorlatok? Megújulhatnak-e a kelet-európai, közte a magyar nehézipari, tervezett városok, a szocialista urbanizáció egyfajta, ma már vitatott eredményei, ki tudják-e küszöbölni a korábbi korszakok által megfogalmazott kritikákat, a bukás okait, képesek-e modernizálódni, a jelen igényeinek megfelelni, és egyfajta kezelési eszközt kínálni a mai nagyvárosi válságjelekre?

A válaszok érdekében, vagyis a nagyvárosi problémák (közte a klímaváltozás kedvezőtlen hatásai) enyhítésének céljából, a tanulmány a mainál jóval decentralizáltabb városfejlesztési modell szükségessége mellett érvel. A feltevésem szerint ugyanis a mai nagyvárosi térségek társadalmi, ökológiai, természeti környezeti válságaira a nagyvárosok sokkal visszafogottabb fejlesztése mellett, azok kiegészítéseként a kis- és a középvárosok, itt most kiemelten az új városok rehabilitációja, továbbfejlesztése vagy modernizációja egy részleges megoldás, egyfajta kezelési eszköz lehetne.

Ezt a hipotézist négy kérdéskör elemzésén keresztül vizsgálom:

1. Melyek a legjellemzőbb nagyvárosi problémák?
2. Melyek a nagyvárosi problémák főbb meghatározó okai?
3. A nagyvárosi problémák meghatározó tényezői megtalálhatóak az újvárosi környezetben?
4. Kidolgozható-e egy olyan modernizált új városi modell, amely viszonylagos védelmet képes nyújtani a városlakóknak a nagyvárosokra jellemző egyes problémák hatásaitól?

1. Melyek a legjellemzőbb nagyvárosi problémák?

A mai globális válságok jelenségeit, közte a nagyvárosokra különösképpen jellemző klíma problémákat a legélesebben Gelencsér András akadémikus különböző írásai fogalmazzák meg. Ezekből kiderülnek az energiaválság, a vízválság, a nyersanyagválság, a klímaválság, a migrációs válság, a háborúk egymásra épülő probléma halmozatai, vagyis mindazok a feszültségek, amelyek a globális válságok megnyilvánulásai (Gelencsér 2023). Ezek a jelenségek annak a bizonyítékai, hogy az emberiség felélte a földgolyó erőforrásait és nincs tovább, mert „már nem tudjuk visszafordítani ezeket a folyamatokat, a civilizációnk néhány évtizeden belül összeomlik” – olvashatjuk a tudós szerző, egy interjúban elhangzott összegző véleményét (Balavány 2022).

A felsorolt problémák közül számomra különösen figyelemreméltó egy apokaliptikus kép, amit az akadémikus a fentebb idézett interjú során a nagyvárosok jövőjével kapcsolatban rajzol fel: amikor a különböző problémák számbavételekor az interjú végén az újságíró megkérdezi: „*De azért lesz levegő és napfény?*” „*Persze, azzal nincs gond*” – válaszol a kérdező. „*A Föld alapvető életfeltételeit nem tudtuk elrontani. Egyedül valami nagyon extenzív nukleáris katasztrófa lenne képes erre. Ha az nem következik be, nem lesz olyan mértékű változás, ami a földi életet lehetetlenné teszi. Csak épp a modern társadalom, a mi világunk omlik össze. Akik eddig sem használtak villamos energiát, és nem a szupermarketben vették az ennivalót, azoknak mindez ezután sem fog kelleni. Vannak olyan törzsi kultúrák a Csendes-óceáni szigeteken, vagy az Amazonas esőerdőinek a belsejében, akiknek szinte mindegy, hogy a modern technikai civilizáció összeomlik. Ők túl fogják élni. **De a nagyvárosokba zárt modern társadalmaknak nincs B-terv, ott technológia és energia nélkül egyszerűen nem lehet majd életben maradni.** Az Amazonas-menti őserdőben csak annyit fognak észrevenni az egészből, hogy jé, eltűntek azok a villogó és mozgó csillagok és fura hosszúkás felhők az égről” (Balavány 2022).*

2023. november 2-án a Magyar Tudomány Napja alkalmából a Soproni Egyetem meghívott szakértőkkel kerekasztal vitát rendezett a mai korszak globális problémáiról, ahol módomból volt Gelencsér Andrással eszmét cserélni a városi problémákról is. A professzor itt is érvelt a fenntarthatatlan városi létformák mellett.² Én pedig az ellenérveimet soroltam, az itt is majd olvasható városok differenciáltságáról, a különböző mértékű sebezhetőségükről, valamint a városok alapvetően pozitív értékeiről.

Más írások is foglalkoznak a témával. Például a 24.hu, július 21-i számában Lugosi Péter azt kérdezi: „Térde kényszerítheti a klímaváltozás az amerikai nagyvárosokat?”

² <https://www.uni-sopron.hu/magyar-tudomany-napja-a-soproni-egyetemen>

(Lugosi 2024), A választ már az írás bevezető sorai is megadják: „Texasra előbb hurrikán csapott le áramkimaradásokat okozva, majd nem sokkal később szélsőséges hőhullám kezdődött. Sok területen továbbra sem állt helyre az energiaellátás, ami megakadályozza az épületek hűtését. Eközben más államokban tűz, villámárvíz vagy tornádó fenyeget. Kérdés, hogy a városok mit tehetnek a globális felmelegedés által felerősített extrém időjárási eseményekkel szemben, ha azok egyre kiszámíthatatlanabbá válnak”. A Telex 2024. október 30-i számában „Forró város, forró jövő: Budapest hőségterképe” címmel jelent meg egy a témához kapcsolódó figyelemfelkeltő írás az Envirosense Hungary támogatásával: „Napjainkban egyre gyakoribbak a hőhullámok, amelyek különösen a városok sűrűn beépített területein okoznak problémákat. Ennek egyik oka a városi hősziget hatás, amely főként a túlzásba vitt beépítésnek és az aszfalt vagy beton hőtároló képességének, valamint a zöld területek hiányának köszönhető. Ezek következtében a városokon belüli hőmérséklet-emelkedés nappal jelentős és éjszaka sem csökken eléggé, ami a városi klímát és az itt élők komfortérzetét rontja. Az ilyen hatások mérésére különféle távérzékelési módszereket, például termikus infravörös műholdas adatokat alkalmazhatunk.”³

A 2024-es World Cities Report is tárgyalja a klímaváltozást és annak városokkal való összefüggéseit. A városokat egyrészt az éghajlat változás áldozatainak, másrészt pedig a legfőbb okozóinak tartja, mivel a globális üvegházhatású gázok kibocsátásának jelentős részéért ők a felelősek. Az áradásoktól a hőhullámokig, az erős viharoktól a szárazságig a városi területek az éghajlati válság érintettjei. S ez ezért is kiemelkedő gond, mert a világ legnagyobb megavárosai, emberek millióit és több billió dollárnyi vagyont koncentrálnak olyan területekre, amelyek évről évre egyre sebezhetőbbek a hirtelen megrázkódtatásokkal szemben. Ahogy tovább terjeszkednek, úgy növekszik a kitétségük is, megnyitva az utat a potenciális katasztrófák előtt a jövőben (World Cities Report 2024).

A nemzetközi szakirodalom is sokat foglalkozik a kérdéssel, egyben igazolja a nagyvárosok veszélyeztetettségét. Például Kumár széles adatbázis segítségével mutatja be a természeti katasztrófák magas nagyvárosi arányait, és azok kedvezőtlen egészségügyi hatásait (Kumár 2021). Saskia Sassen amerikai szociológus – egy vele készült interjúban – szintén számos nagyvárosi klíma érintettségi problémára mutat rá, a túlnépesedés és a migrációs válságok mellett különös gondnak véli a térbeli társadalmi egyenlőtlenségeket, a gazdagabb és a szegényebb országok eltérő érintettségi problémáit. Az éghajlatváltozás konfliktusai közé joggal sorolja az élelmiszerhiányt, a szárazság és a nagy esőzések okozta ellátási nehézségeket, amelyek főként az afrikai és ázsiai nagyvárosok

³ <https://telex.hu/pr-cikk/2024/10/30/forro-varos-forro-jovo-budapest-hosegterkepe>

jellemzői. Az urban sprawl, vagyis a nagyvárosi terjeszkedés szintén fokozza az élelmiszerhiányból adódó gondokat, mivel a helyi ellátások akadályai, vagy megszűnései szállítási nehézségeket eredményeznek, s növelik a klíma gondokat.

Saskia Sassen úgy véli, hogy az amerikai nagyvárosok, méreteik és népesség számuk miatt inkább ki vannak téve a klímaváltozás negatív hatásainak. S ez azért okoz számottevő mértékű problémát, mert az előrejelzések szerint 2050-re több mint 43 megaváros lesz (ahol több mint 10 millió lakos él). Az európai városok inkább védettek, kisebb méreteik és alacsonyabb lakosság számuk okán. Bár, ha a 2024. október végi spanyolországi (Valencia tartomány több településén történt) villám árvizekre gondolunk, akkor látni, hogy Európát sem kíméli az éghajlatváltozás. Ez a környezeti csapás oly mértékű volt, hogy az emberi áldozatok nagy száma miatt is társadalmi konfliktusok sokasága is kísérte, a spanyol király párt is megtámadta a tömeg, amikor megjelentek az árvíz sújtotta térségben.⁴

A filmművészet világában is találni példákat. Elsőként talán a 2004-es „Holnapután” című, Roland Emmerich rendezte katasztrófafilmre érdemes utalni, ahol a nagyvárosok (például New York, Los Angeles) után az egész föld veszélybe kerül, a globális felmelegedés hatására bekövetkező eljegesedés miatt. Ennél új keletűbb „A Rezidens” című, a Netflix által forgalmazott amerikai televíziós sorozat, amelynek több epizódja is foglalkozik a kérdéssel.⁵ Az egyik epizódban kiderül, hogy egy hatalmas vihar miatt leáll a történet középpontjában álló nagy kórház teljes áramellátása, és a helyi generátorok sem képesek biztosítani a szükséges áramot, miközben a kórház sürgősségi egységében az orvosok éppen operálnak, s a megoldás nagyon is kétséges, emberéletek forognak kockán.

A klíma tudósok a mesterséges intelligencia segítségével forgatókönyveket csináltak a jövő városairól. Megállapították, hogy „Ijesztően fognak kinézni a világ nagyvárosai 2100-ban” a megvizsgált főbb kockázati tényezők miatt. A világ nagyvárosait leginkább az extrém mennyiségű légszennyezés, a hirtelen lezúduló csapadékok által okozott villámárvizek és a folyók, tavak, tengerek vízszintjének emelkedése, illetve a rohamosan növekvő átlaghőmérséklet veszélyezteti, amitől gyakoribbá válnak az erdőtüzek és az aszályok.⁶

Mindez nem túl biztató és elgondolkodtató, főként akkor, ha a korábbi évtizedek, alapvetően pozitív hangvételű nagyváros értékeléseire gondolunk. Én magamat is azok közé sorolom, akik hittek és hisznek a nagyvárosi lét alapvetően pozitív hatásaiban, társadalmi, gazdasági jelentőségében, jóllehet tudom, hogy a nagyváros ellentmondásos jelenség. De a hibáit nem oly végtelen mértékben fogom fel, ahogy azt Gelencsér

⁴ <https://infostart.hu/kulfold/2024/10/30/dobbenetes-mit-hagyott-maga-utan-a-spanyol-villamarviz#>

⁵ A film alkotói Amy Holden Jones, Hayley Schore és Roshan Sethi

⁶ <https://365.reblog.hu/ijesztoen-fognak-kinezni-a-vilag-nagyvarosai-2100-ban-klimavalto>

professzor tette. Nem hiszem, hogy nincs más lehetőség a város (és persze az emberiség) megmentésére: muszáj, hogy legyen. A város az emberiség fejlődésében történetileg is kiemelt szerepet játszott és ma is azt teszi.

Minden várossal foglalkozó kutatás megállapítja, hogy egyre nagyobb a gazdasági és társadalmi „gap”, a különbség az egyes városok között: ezt több tényező is mutatja, közte a fizikai, környezeti, építészeti, gazdasági és társadalmi jellemzők eltérései. Ezek között én a társadalmi szerkezeti adottságokat kiemelten lényegesnek tartom: ott részben hatalmasok a különbségek, részben pedig kifejezik a mögöttes meghatározó, például sajátos gazdasági adottságokat, politikai rendszerre jellemző összefüggéseket is.

Példa lehet erre a KSH 2020-as vizsgálata is, amely szerint az egyes várostípusokhoz meghatározott jövedelmi szint tartozik, jelezve a települések eltérő társadalmi szerkezetét is. „*A jövedelmek nagyságának alakulása követi a települési hierarchiát. A megyei jogú városokban az egy főre jutó éves átlagos bruttó jövedelem 4,1%-kal meghaladta az országos átlagot, 2 millió 280 ezer forintot tett ki. A többi városban 6,0%-kal maradt el az átlagtól a fejenkénti összeg, míg a községekben 14,0%-os volt az elmaradás, szemben a 2019. évi 17,7%-kal*” (KSH 2020).

A különbség, az olló egyre szélesebb az európai, az amerikai, az ázsiai városok között, de a szupersztárnak nevezett, globális és a globalizálódó, illetve a kisebb városok között. Gondoljunk a gazdag országok szupersztár városaiban hiper méretekben koncentrálódott gazdag rétegek és a szegény országok kisebb városainak a hátrányos helyzetűek, szegények által lakott szegregátumaira. S innen nem könnyű a kilépés, s a másikba való belépés sem egyszerű: a centrum és a periféria elválló egységei, azok egymáshoz kapcsolódó térbeli rendszerei szilárdak, szinte be vannak betonozva. A szomszédos centrum térségek kölcsönösen erősítik, míg az egymáshoz közel elhelyezkedő periférikus térségek hasonlóképpen gyengítik egymást (Egri 2022). S bár ezek a tények, a centrum és a periféria, a különböző város típusok szerinti eltérések komoly területi egyenlőségek megnyilvánulásai, egyben meghatározott, egyben differenciált klíma problémák hordozói, s vélhetőleg eltérő nemcsak a jelenük, hanem a jövőjük is.

Az elemzett alapkérdés szempontjából ezt tartom a legfontosabb összefüggésnek, vagyis azt, hogy a városokról nem lehet egyféleképpen gondolkodni, mivel differenciáltak, eltérőek a gazdasági szerepeik, a társadalmi szerkezetük, és differenciált a részvételük a környezeti és egyéb problémák kialakításában is. S valójában ebben van vitám Gelencsér professzorral, vagyis abban, hogy a városokról nem lehet általában beszélni, nem lehet általában gondolkodni és ezért talán nem is mindegyikre érvényesek Gelencsér András jóslatai.

2. Melyek a nagyvárosi problémák főbb meghatározó okai?

Az urbanizációs okok

A különböző világváros jelentések jól jelzik az éppen legidősebb nagyvárosi problémákat: a 2016-os jelentés (tegyük hozzá a Brundtland jelentés ezt már 1987-ben megtette) a jelentések közül elsőként fogalmazta meg markáns módon, hogy az urbanizáció, illetve a városok a felelősek a klímaproblémákért: például a globális széndioxid kibocsátás 70%-ért. Ezért „a jelenlegi urbanizációs modell sok tekintetben fenntarthatatlan” – állítja a 2016-os anyag, és rámutat, hogy „ az urbanizációs mintázatnak meg kell változnia, hogy jobban reagálhasson korunk kihívásaira, hogy kezelni lehessen az olyan problémákat, mint az egyenlőtlenség, a klímaváltozás, az informális, a bizonytalanság és a városi terjeszkedés” (World Cities Report 2016).

Az urbanizáció témaköre talán az egyik leginkább feltárt és publikált téma csoport. Mégis, érdemes egy rövid kitérőt tenni a lényegesebb összefüggéseire. Az tudjuk, ahogy a modern urbanizáció más, mint a megelőző korszakok városfejlődése, nemcsak azért, mert más történelmi időszakban zajlik, mint a korábbi városok fejlődése, hanem mert mások a mozgatórugók is (Harvey 1978). Az urbanizáció ciklusait főként Enyedi György dolgozta ki a magyar szakirodalomban, ez a folyamat több szakaszban zajlik: centralizációs és decentralizációs folyamatok váltják egymást (Enyedi 1988). Az egyes szakaszok nem feltétlenül különülnek el, párhuzamosan is működhetnek, általában a fejlettebb országokból indulnak ki.

A modern urbanizáció a 18. században indult fejlődésnek, az ipari forradalom kibontakozására, az iparosítás hatásaira. A városokban életképes ipari fejlődés szükségletei által mozgatva a vidéken megélhetést nem találó népesség, a városok felé vándorolt: így a népesség egyre nagyobb arányban a városokban koncentrálódott. Ez az urbanizáció első szakasza, a városrobbanás, az ipari forradalom, az extenzív iparosítás időszaka. Ezt követi a viszonylagos dekoncentráció, a modern ipari intenzív fejlődés, az elővárosi, az agglomerációs fejlődés, ekkor a falusi településállomány stabilizálódik, modernizálódik.

A harmadik szakasz a dezurbanizáció, a dekoncentrációs folyamatok tovább erősödése, másképp a posztindusztriális szakasz. Ebben a szakaszban a rurális népesség növekszik, a nagyvárosi népesség csökken, de az elővárosi gyűrű bővül. Az urbanizáció negyedik szakasza újabb koncentrációs folyamatokban bontakozik ki: ez a nagyváros-központok rehabilitációja, a globális urbanizáció folyamata.

Enyedi György szerint ebben a szakaszban jönnek létre az egész világot átfogó globális városhálózatok, és jönnek létre a globális nagyvárosi régiók, a világgazdaság centrumai (Enyedi 2012). Ez a szakasz hordozza és okozza a modern világ legélesebb

társadalmi problémáit: a térbeli és társadalmi egyenlőtlenségek mai rendszereit: a különböző települési típusok mai polarizáltságait, a globális és a többi városforma éles különbségeit, a városok és a vidéki térségek újraszerveződött differenciáltságait, a gazdagok és a szegények területi elkülönüléseit.

Az urbanizációval összekapcsolható klímaproblémák egyik fő oka a gyors népesség növekedés és a városi területek terjeszkedése, az urban sprawl. 1800-ban a világnépesség csak 2%-a élt városokban, 200 év alatt 2%-ról 50%-ra emelkedett ez az arány. A világon ma a városi népesség aránya 57,34%. 2050-ben 68% lesz a világ város lakóinak az aránya. Az urbanizáció súlypontjai azonban változnak, az európai városokhoz képest az afrikai, az ázsiai országokban a legmagasabb a városi népesség növekedése. Ma minden nyolcadik ember a 33 megavárosban él világszerte. A világ város lakóinak közel fele sokkal kisebb, 500 000-nél kevesebb lakosú településeken található.⁷

Az Európai Unió országaiban jelentős a kisebb városokban élők aránya, illetve ma már a népességcsökkenés trendje is jellemző. Az ESPON 2013-as adatai szerint az Európai Unióban a népesség 47%-a nagyobb városokban, 24%-a kis- és közepes méretű városokban, 19% pedig a vidéki térségekben élt (ESPON 2013). 2021-ben már jelentős nagyvárosi népesség csökkenés figyelhető meg: ekkor az EU népességének csak 38,9%-a nagyváros lakó, miközben a középvárosi területeken növekedés történt, 35,9%, az itt élők aránya. Vidéken pedig szintén a csökkenés a jellemző: ekkor 25,2% volt a vidéki lakossági aránya.

Különösképpen a COVID-19 időszakot követően merült fel a népességfogyás jelensége. A növekedés lassulása az összes európai város 28%-a esetében volt megfigyelhető, a COVID-19 után zsugorodó európai városok aránya elérte a 63%-ot. A változások leglényegesebb indítékai a kivándorlás volt, illetve a COVID-19-hez kapcsolódó túlzott halálozás is hozzájárult a népességfogyáshoz több európai városrégióban. Néhány, különösen a kisebb városok, a születési ráta jelentős csökkenésétől szenvedtek. Nem szabad elfelejteni a nagyvárosok szívó hatásait sem, a kisebb városoktól, és a vidéki térségektől elvont központi funkciókat, városi centrumokban koncentrálódó életlehetőségek vonzó hatásait (Kovács, Rác 2017).

⁷ A nagyvárosok fogalmát nem könnyű meghatározni, mivel az Európai Unió tagországai, egészen 2011-ig eltérő városdefiníciókat használtak. Ekkor bevezették az urbanizáció foka szerinti megkülönböztetést, a népességeloszlás alapján. Eszerint vannak a nagyvárosok (cities), illetve városok és elővárosok (towns and suburbs), és vidéki térségek (rural areas). A városi területek kategórián (urban areas) belül értelmezik a városokat (cities), valamint a városokat és elővárosokat (towns and suburbs). A kelet-közép-európai szakirodalom a 100–500 ezer fős városokat tekintik nagyvárosoknak. Európai léptékben a félmillió alatti magyar „nagyvárosok” csak középvárosnak számítanak. A magyarországi esetben a középvárosok népessége 20 ezer és 100 ezer közötti, a kisvárosoké 5 ezer és 20 ezer közötti, a községek népessége 5 ezer alatti
<http://www.terport.hu/telepulesek/telepulestipusok.html>

A COVID-19 nagyvárosi jelenlétének okai

A 2022-es világ jelentés természetszerűleg a COVID-19 világjárvány negatív hatásai-
val, és azzal összefüggésben a városok jövőjével foglalkozik (World Cities Report 2022
Envisaging of Future of Cities). A dokumentumból kiderül, hogy a pandémai átmeneti
bizalmi válságot idézett elő a városok jövőjével kapcsolatban. Ezt nemcsak egyéb
tanulmányok igazolták, hanem a közvélekedés is, sokan vélték, hogy a világjárványt
követően megváltozik a városi élet, csökken a fogyasztás, csökkennek a nagyobb utazá-
sok, sokan elköltöznek a nagyvárosokból. Ma már tudjuk, hogy ezek a vélekedések nem
váltak be.

Amikor először kezdtem foglalkozni a világjárvány társadalmi jelenségeivel, láttam,
hogy a nagyvárosok és a pandémia megjelenése között összefüggés van. A világjárvány
és annak kedvezőtlen egészségügyi következményei, a vírusfertőzöttségből fakadó
tömeges megbetegedések, főként a nagyvárosi környezetben jelentek meg és onnan
szóródtak szét más települések felé, és okoztak különböző gazdasági és társadalmi prob-
lémákat (Szirmai 2021). A globálissá vált járvány egy kínai világvárosban, a 11 milliós
Wuhanban jelent meg, s onnan terjedt tovább a városok összekapcsoló rendszerein
keresztül. A járvány főként a globális városokat és nagy turisztikai központokat, illetve
az ellátási láncokon keresztül egymáshoz kapcsolódó ipari központokat, ipari városokat
érték el. A kutatások szerint a vírus reprodukciós rátájának a városi népességhez viszonyított arányát nézve: a COVID-19 gyorsabban terjed a nagyobb városokban, mint más-
hol (Adhikari et al. 2020).

A nagyvárosok pandémiával összefüggő különös sérülékenységének okai között a
leglényegesebb meghatározók a globális városi rendszerek, az összefűződő városháló-
zatok, azok erős hatásai, mivel a problémák szétszóródását, gyors terjedését adják
(Szirmai 2021). Ennek tipikus példái a „szupersztár” globális városok, közte New York,
London, Párizs, ahol nagyszámú a lakosság, ahol jellemző a multikulturalizmus, a külön-
böző nép- és társadalmi csoportoknak eltérő az érintettsége, a rezilienciája is. A globális
városokban nagyon erősek a társadalmi egyenlőtlenségek, a társadalmi hierarchia két vég-
pontján lévő társadalmi csoportok közötti szakadék erős (Sassen 1991). Az alacsonyabb
társadalmi státusú rétegek sokkal veszélyeztetettebbek, mint a magas státusú rétegek.

A lakónegyedek beépítettsége sűrű, s ez kedvez a járványok terjedésének. Egy 2009-
es tanulmány kimutatta, hogy a beépítés sűrűsége fontos összetevője a kedvezőtlen klí-
majelenségeknek, miközben társadalmi összefüggései is vannak: az itt jelzett tanulmány
szerint minél alacsonyabb társadalmi státusúakat nézünk, annál magasabb a beépítettség
volumene (Dodman 2009). A folyamat mögött a társadalmi rétegek közötti egyenlőt-
lenségeket kifejező, abból fakadó egyenlőtlen térfoglalási lehetőségei rejtőznek.

A tömegközlekedés, a jelentős turisztikai hatások, megannyi népességet növelő tényezők. Számos további, a népességszámot növelő tényező van, így az épületekkel és egyéb infrastruktúrával való magas szintű beépítettség, az éttermek, kávéházak, klubok, múzeumok sokasága. Itt találhatóak a nagy sport és egyéb (például vallási) rendezvények, fesztiválok, politikai tüntetések.

Ezek a településen, főként a nagyvárosok belső negyedeiben nagyobb arányú az idős népesség, a szuburbanizációs folyamatokban főként a fiatalabb és a gyermekes családok érintettek, Számos az idős otthon is, a COVID-19 pandémia idején kiderült, hogy ők a leginkább veszélyeztetett demográfiai csoportok.

Az amerikai kutatások szerint a társadalmi egyenlőtlenségek is befolyásolják a járvány alakulását, terjedését. Az afroamerikai lakosságot, a latin népességet és a dél-ázsiai közösségeket az átlagokhoz képest is erősebben érintette a COVID-19 vírusfertőzés. A jövedelmi viszonyok szintén erősen differenciáltak, de a faji hovatartozás még erősebb hatást fejtett ki. A hazai kutatások is igazolták ezeknek a faktoroknak a fontosságát. Mind a magyar, de a kelet-európai kontextusokban is kiderült, hogy az alacsonyabb jövedelműek, az iskolázatlanok, a hátrányos helyzetű, kisebbségi csoportok sokkal nagyobb veszélynek vannak kitéve, mint mások. De a rossz egészségi állapotúak, az oltást elutasítók is nagyobb veszélynek vannak kitéve, ahogy az egészségtelen életmód és táplálkozási szokások szerint élők is jóval nagyobb arányban érintettek (Uzzoli, Pirisi 2024). Különösen problematikusnak találtuk, hogy a COVID-19 különböző következményei az általános strukturális hátrányokat is képesek növelni, sajátos társadalmi „fogycatékosságot” is okoznak (Szirmai et al. 2023).

A klímaváltozás, de a COVID-19 járvány területi megnyilvánulásai talán a legfontosabbak a vizsgált téma szempontjából. Richard Florida a *The Geography of Coronavirus (A koronavírus geográfiája)* című 2020-as munkájában (Florida 2020) rámutat, bár a nagyvárosok jobban kitéve a fertőzéssel szemben, mégsem egyformán érintettek. Az ugyanis a városok nagyságától, a népesség sűrűségétől, valamint a nagyvárosi övezetek jellegétől is függ. Eszerint a nagy metropoliszok a leginkább veszélyeztetettek, a továbbiak a nagyváros környéki negyedek lakossági sűrűsége szerint alakulnak. A sűrűn lakott elővárosok halálozási adatai, noha alacsonyabbak, mint a metropoliszokban, de magasabbak, mint az alacsony népsűrűségű elővárosokban. A közép- és a kisvárosok adatai még alacsonyabbak, a legkevesebb esetszám a vidéki területeken látható.

A világméretű társadalmi egyenlőtlenségek meghatározó jelenségei

World Inequality report 2022. egy másik lényeges világjelentés, amely brutális társadalmi, gazdasági, vagyoni, jövedelmi, egészségügyi, illetve tőke koncentrációs egyenlőtlenségeket mutat be globálisan, de a nagy kontinensek esetében is.⁸ Piketty francia közgazdász a nagy kontinenseket összehasonlító elemzéseiből látszik, hogy az európai egyenlőtlenségek a legkevésbé erősek, Latin Amerikában pedig a legélesebbek⁹.

Eközben a városi szegénység is növekszik¹⁰, bár a vidéki szegénység jóval nagyobb. 2023-ban 633 millió ember élt extrém méretű szegénységben, 580 millió a vidéki térségekben, 67 millió ember (10%), pedig a városi térségek lakói. A differenciált vizsgálatok szerint a városi szegénység országokként és földrészenként is eltérő, de eltérő az urbanizáltság mértéke szerint is: a legalacsonyabb a városközpontokban és a legmagasabb a vidéki területeken, a nemzeti értékekhez képest is magasabb (Nakamura et al. 2024). Még egy lényeges összefüggést érdemes felidézni, 2023-ban az EU szegénységi vagy társadalmi kirekesztettségi aránya esetében lényegében nincs különbség (csupán 1–2 százalék): a városokban élők körében volt a legmagasabb (21,6%), ezt követik a vidéki területeken (21,4%), valamint a kisebb városokban és a külvárosokban élők arányai (21,0%).¹¹

3. A nagyvárosi problémák meghatározó tényezői megtalálhatók az újvárosi környezetben?

A kisebb méretű városok számos sajátosságban eltérnek a nagyvárosoktól, mégpedig az ipari szektor részesedése nagyobb, míg a szolgáltató szektoré kisebb a foglalkoztatásban. A nagyvárosokkal összehasonlítva jelentősen alacsonyabb a munkahelyek aránya a magán- és közszolgáltatásokban. Magasabb a gazdasági aktivitási ráta is. Jelentősen kisebb a kiskereskedelmi szektorban foglalkoztatottak aránya, mint a nagyvárosokban. Kisebb azoknak az aránya is, akik helyben élnek és ott is dolgoznak, mint ugyanazon régiók és országok nagyobb városaiban. A másodlagos otthonok vagy nyaralók nagyobb arányban vannak itt jelen. A nyugdíjkorhatárnál általában idősebbek. A munkaképes

⁸ Ezeket az egyenlőtlenségeket a következő tények mutatják: a legszegényebbek (a világ lakosságának 50%-a) a globális jövedelem 8,5 birtokolják; a leggazdagabbak (a világ lakosságának 10%) a globális jövedelem 52%-át birtokolják; a legszegényebbek (a világ lakosságának 50%-a) a globális vagyoni 2%-át bírják, a leggazdagabbak (a világ lakosságának 10%) a globális vagyoni 76%-át tudják magukénak, <https://www.google.hu/search?q=world+inequality+report+2022>

⁹ <https://www.lemonde.fr/blog/piketty/2021/12/14/the-new-global-inequalities/>

¹⁰ <https://www.google.hu/search?q=urban+poverty+in+the+world>

¹¹ <https://www.google.hu/search?q=poverty+in+the+urban+areas+in+EU>

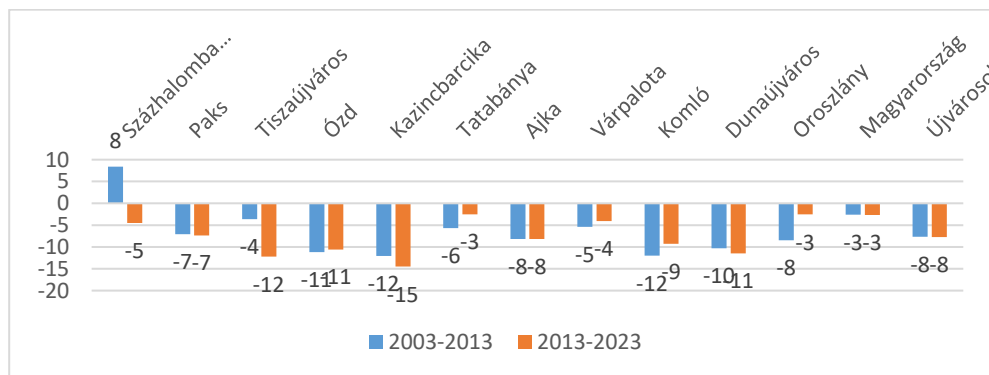
korú diplomások aránya kisebb. Ezek a várostípusok komoly szerepeket játszanak saját lakosaik, illetve az őket körülvevő vidéki térségek lakosságának a jólétében és megélhetésében. A kisebb városok, többnyire középvárosok egyben térségi központok is: a köz- és magánszolgáltatásokat is biztosítják a város és környéke részére, hozzájárulnak a helyi és regionális ismeretek előállításához, az innovációk terjedéséhez, és a helyi és a térségi élethez szükséges infrastruktúra biztosításához. A helyi, illetve a regionális gazdaság szervezésében, működésében is jelentős részt vállalnak.

Az európai középvárosi népességszám jóval kisebb, mint a nagyvárosi lakosság száma: a megavárosok több milliós népességével össze sem lehet hasonlítani őket: ezek a városok a jóval kisebb területet foglalnak el, mint a nagyobb „társaik”. Fentebb már említettem, hogy 2021-ben az EU-ban a középvárosi területeken 35,9% az ott élők aránya, bár ez az arány növekvő.

Kelet- és Közép-Európában a városi népesség 2–5% közötti arányokban él új városokban, a magyar esetben ez 4,6%. Az új városok lakosságának részaránya 16,3%, az összes magyar középvárosi lakosság arányában. A magyar új városok népessége jelentősen csökkent a rendszerváltás követően. Csizmady Adrienn új és régi városokat összehasonlító elemzése szerint 1990 és 2010 között „csökkenésnek indult a lakónépesség, ám a nagyobb népességvesztéséget az új városok könyvelték el” (Csizmady 2013: 232). A statisztikai adatok tanúsága szerint a poszt-szocialista új városokban ma is jelen van az itt jelzett trend, az utóbbi évtizedekben minden egyes magyar szocialista új városban (kivéve Százhalombattát) jelentősen csökkent a városi népesség (lásd az 1. ábrát).

1. ábra

A 11 magyar új város népesség csökkenése 2003 és 2013, valamint 2013 és 2023 között

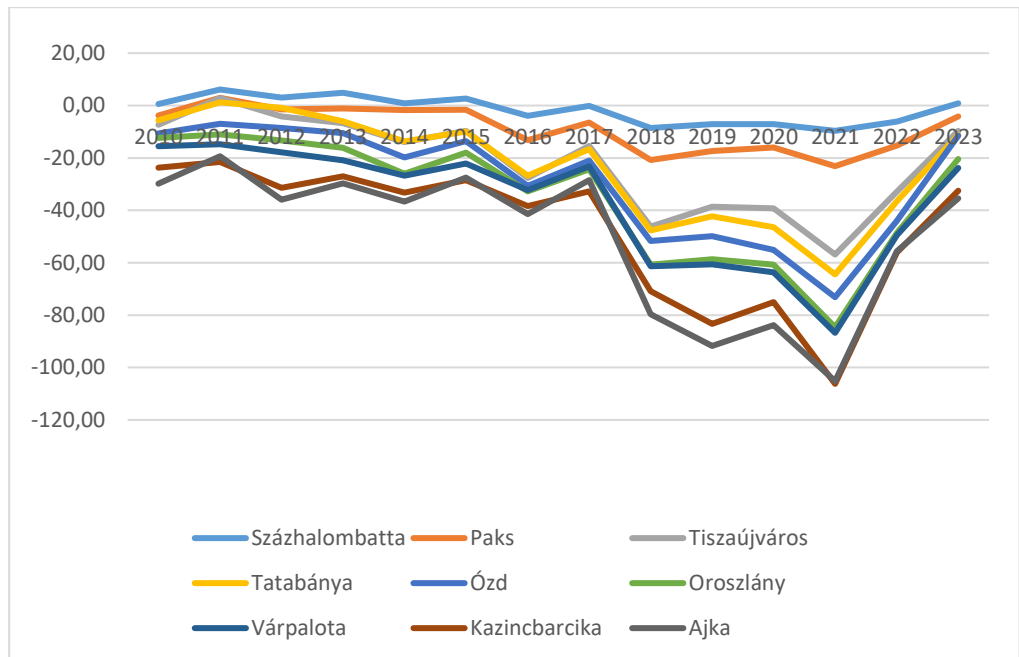

Forrás: KSH Népszámlálás, szerk. Schuchmann Júlia.

Jóllehet most enyhe változás érzékelhető, lelassult a népességfogyás, szinten minden új város esetében (2. ábra). Ezek okai még feltáráásra várnak. De vélhetően összefüggnek a mai változásokkal, a COVID-19 utáni negatív nagyvárosi jelenségekkel, az ottani csalódásokkal, s talán a kis- és középvárosi lét értékének a növekedésével, köszönve azt egyes poszt-szocialista városokban történt új helyi gazdasági beruházásoknak is. A legkézenfekvőbb magyarázat azonban a valamikori szocialista új iparvárosok közötti polarizáció, a rájuk jellemző egyenlőtlen fejlődés és a különböző válságok is.

2. ábra

1000 főre jutó vándorlási arányszám az új városokban

Forrás: KSH, Népszámlálás, Schuchmann Júlia szerkesztése

Az új városok közötti polarizációk

Különböző időpontokban megvalósított, OTKA által támogatott újjvárosi kutatásaink¹². eredményei alapján kiderült, hogy a poszt-szocialista új városok és azok térségeire jellemző a társadalmi, gazdasági polarizáltság (Szirmai 2013; Rechnittzer et al. 2016; Szirmai 2016). Mindez azt bizonyítja, hogy a történeti adottságok és főként az 1990-es évek óta tartó rendszerváltozás folyamataiban az átmenetet meghatározó globális és történeti mechanizmusok szövevényeként, a magyar településhálózatban eddig nem, vagy csak kisebb mértékben megnyilvánuló térbeli társadalmi egyenlőtlenségi forma jött létre: az új városok közötti térbeli társadalmi egyenlőtlenségek rendszere.

Két különböző módszerrel, társadalomstatistikai és klaszter elemzéssel kimutatott eredményeink szerint a magyar új városok a gazdasági és a szociológiai jellemzőik, a társadalmi összetételük, és a térbeli elhelyezkedésük sajátosságai alapján három különböző fejlettségű térségcsoportot alkotnak (Csizmady 2013; Rechnittzer et al. 2016; Szirmai 2016). Egyrészt egy „**fejlett új városi csoportot**”, ezek Százhalombatta, Paks, Tiszaújváros és Tatabánya. Ezekben a térségekben a válság korántsem volt olyan éles, mint máshol: kedvező helyi adottságaik, például az állam számára fontos gazdasági (és politikai) funkcióik, és az ebből is adódó állami támogatások segítségével, vagy a jó földrajzi elhelyezkedésük és közlekedési pozícióik, valamint a külföldi működő tőke beruházásai révén (köszönhetően a gyors privatizációs folyamatoknak is) könnyebben alkalmazkodtak a piaci követelményekhez. A munkanélküliek aránya átlag alatti, a vándorlási egyenleg pedig pozitív, a munkaerő iskolázott és szakképzett.

A második csoportot a „**stagnáló**” alkották: Ajka, Dunaújváros, Oroszlány és Várpalota. Ezek a városi térségek a válságot alapvetően kezelni tudták, a népességüket többé-kevésbé meg tudták őrizni, a lakosság iskolai végzettsége viszonylag kedvező. A továbblépés irányai és főként forrásai azonban egy bizonytalanoknak tűntek, főként erős (világ) gazdasági kiszolgáltatottságuk, illetve a korábbi gazdasági szerkezetváltás lassúsága miatt.

¹² Az újjvárosi tematikát két különböző időszakban megvalósított, OTKA támogatású újjvárosi kutatás keretében vizsgáltam, számos munkatársammal együtt. Az első kutatás 2010 és 2012 között valósult meg. A projekt címe „Egy új városfejlődési modell szerveződése? Átmenet és globalizáció a magyarországi új városokban és térségeikben.” Az eredményeket magyar nyelven publikáltuk (Szirmai 2013). A másik kutatást 2013 és 2016 között végeztük. A „Társadalmi polarizáció a kelet- és közép-európai új városi térségekben: a rendszerváltás és a globalizáció hatásai” című projekt a magyar viszonyok mellett a lengyel és a szlovák folyamatokat is feltárta. Ebben a projektben a 11 magyar új városokra reprezentatív szociológiai felvételre is sor került. A második OTKA projekt eredményeiből egy angol nyelvű könyv készült: „Artificial Towns” in the 21st Century: Social Polarisation in the New Town Regions of Central-Eastern Europe” címmel (Szirmai 2016).

A harmadik csoportot a rendszerváltás valóban **vesztesei** adják: Kazincbarcika, Komló és Ózd. Ezek a térségek az átmenet során súlyos helyzetbe kerültek. A korábbi városi gazdaságok fokozatosan erodálódtak, az azt működtető állami vállalatok leépültek, bezártak, vagy éppen kis cégekké alakulva vegetálnak. A fiatal, még piacképes tudású népesség elköltözik. Az országos átlaghoz képest magas az általános iskolát el nem végzettek aránya, az érettségivel és főként a diplomával rendelkezők aránya pedig alacsony. Az országos átlagokhoz képest magas a munkanélküliség is.

Rechnitzer János és munkatársai vizsgálata szintén három nagy csoportot talált (bár az egyes csoportok elemei nem mindig egyeztek meg a másik említett kutatás eseteivel): az első csoportba a gazdasági teljesítményük tekintetében kiemelkedő új városok kerültek, így Paks, Tiszaújváros és Százhalombatta, ezekben egy-egy nagyüzem alapozza meg a kedvező pozíciót. A második klasztert azok a városok alkotják, amelyek esetében a kilencvenes évek negatív trendjei megálltak. A vizsgálat szerint ezek: Ajka, Várpalota és Oroszlány. A harmadik csoportot Komló és Ózd alkotta, mint a legkedvezőtlenebb mutatókkal rendelkező, komplex válsághelyzetű, a további leszakadás jeleit felmutató városok (Rechnitzer et al. 2016).

A vizsgálatainkból kiderült, hogy az új városok konkrét helyzetét milyen tényezők határozták meg, melyek voltak a siker, a relatív siker biztosítékai, illetve a bukás okai. A négy legfejlettebb város, Százhalombatta, Paks, Tiszaújváros és Tatabánya sikereit a földrajzi pozíciók, ennek keretében egy-egy nagyvároshoz (Tatabánya esetében Győr-höz és Bécshez) illetve (Százhalombatta esetében) Budapesthez való közelség, az ebből is adódó kedvező közlekedési viszonyok, és úthálózat megléte, a hasonló gazdasági, főként ipari funkciókkal rendelkező területi, önkormányzati kooperációk (például Tiszaújváros esetében¹³) magyarázzák. A kevésbé sikeresek esetében ezek a tényezők vagy teljesen vagy részben hiányoztak. A globális városhálózatokba való beágyazottság, illetve annak hiánya is lényeges meghatározó tényező.

A mai sikerek, vagy kedvezőbb fejlettségi szint meghatározó tényezői alapvetően ma sem változtak. Miközben egy új tényező hatása is érzékelhető: a városi gazdaságok helyi erőkre alapozott felélénkítése., újraindítása, olyan új beruházásokkal, amelyeknek környezet- és klímavédelmi céljaik is vannak. Sőt, ezek az új fejlesztések helyi erőkre támaszkodnak, a helyi nagyobb vállalatok és az önkormányzatok együttműködéséből fakadnak, s jellemzően nem az állami támogatásokból építkeznek. S ez nem megszokott

¹³ Az együttműködésre példa: „Tiszaújváros és Kazincbarcika fél–fél órányi távolságra van, előbbiben a MOL-nak zajlik egy hatalmas beruházása, utóbbinál a BorsodChem bővíti gyárterületét. Debrecenben pedig épül a BMW-gyár és az M30-as autópálya meghosszabbításával már Szlovákia is mindössze egy órán belül elérhető. (<https://borsod24.hu/2023/08/30/tiszaujvaros-igazi-magyar-sikertortenet-tett-le-az-asztalra-vajon-mi-a-varos-titka>)

azokban településeken, ahol az állami jelenlét, a városfejlesztés szinte minden szakaszában tipikus volt. Ahol erősek voltak a központi függések, akár az államtól, akár egy-egy állami nagyvállalattól.

A mai új városok szinte mindegyikében azt látni, hogy a korábban szennyező technológiákat új, korszerű berendezésekkel váltják fel, az ipari parkokba is olyan cégeket engednek be, amelyek vagy védik, vagy nem ártnak a környezetnek, klímaviszonyoknak. Ez azért fontos, mert ezek a városok valaha a legszennyezettebb települések közé tartoztak, és sajnos a régi „bűnök” vélhetőleg még nem tűntek el, de az új fejlesztések vagy enyhítik a korábbi problémákat, vagy némi reményt adnak egy jobb jövőre az ott élőknek.

Társadalmi szerkezeti jellemzők

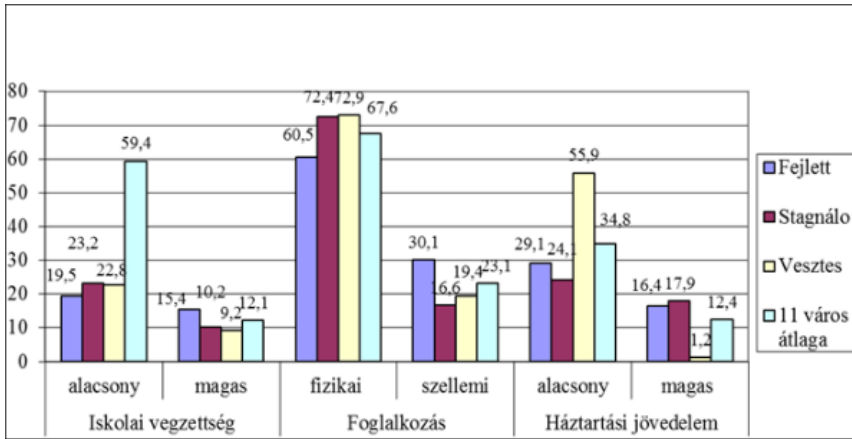
A korábbiakban láttuk, hogy a nagyvárosi veszélyek között kiemelten lényegesek a társadalmi strukturális egyenlőtlenségek. A fokozottabb klímaérzékenységét, az éghajlatváltozás és a különböző pandémiák hatásainak való kitettséget az erősen differenciált társadalmi szerkezet, ennek keretében az alacsonyabb társadalmi státusú rétegek magasabb jelenléte is befolyásolja. Ez utóbbi csoportok esetében ugyanis kedvezőtlenebb az egészségi állapot, jellemzőbb az egészségtelen életmód, ami a nemzetközi, de a hazai kutatások szerint is oltásellenességgel is párosul. A magasabb státusúak helyzete kedvezőbb, részben az egészségesebb életmódjuk, részben az oltások iránti nyitottságaik következtében is.

2015-ben az OTKA támogatásával egy empirikus, reprezentatív kutatással megvizsgáltuk a 11 új városi térség társadalmi szerkezetét, az eredményekből szintén szignifikáns társadalmi polarizáció volt látható a városok különböző belső negyedeiben élők, illetve – az infrastrukturálisan és egyéb objektív mutatók alapján – különbözőképpen fejlett városkörnyékek lakossági csoportjainak a társadalmi összetétele között (Szirmai 2017).

A 11 városra reprezentatív kutatás adataiból kiderül, hogy a társadalmi szerkezet konkrét jellemzői (az iskolai végzettség, a foglalkozás, a háztartási jövedelem arányai) követik a három csoport hierarchikus helyzetét: az adott csoport minél jobb pozíciót foglal el a fejlettségi skálán, annál kevésbé felel meg az új városok kialakításakor tervezett munkásvárosok ideológiának, annál kevésbé vannak jelen az alacsony iskolázottágúak, a fizikai dolgozók, az alacsony háztartási jövedelemmel rendelkezők. S ahogy látjuk, a skála másik végén ezek az arányok fordítottak.

3. ábra

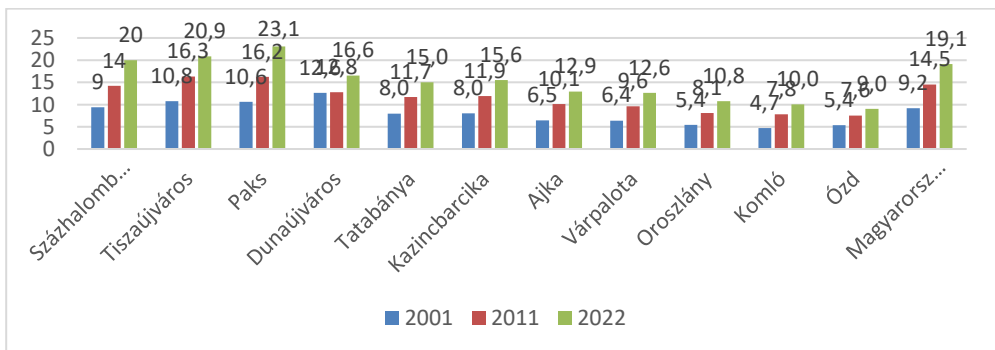
A 11 újvárosi térség átlagához viszonyítva a három különböző fejlettségű új városi térség csoport egyes társadalmi jellemzői (OTKA, 2015, %)

A 4. ábra tanúsága szerint, a KSH Népszámlálás 2001-es, 2011-es, és 2022-es, a diplomások arányaira vonatkozó összehasonlító adatok alapján megállapíthatjuk, hogy a városok közötti strukturális különbségeket jelző trend itt is releváns, a jelzett időszakok során a három új város csoport közötti korábbi hierarchikus különbség most is, a diplomások arányaiban is nyilvánvalóan érzékelhető.

4. ábra

Diplomások arányának alakulása 2001, 2011 és 2022-ben a 11 új városban (%)

Forrás: Népszámlálási adatok alapján, szerk. Schuchmann Júlia.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a kis- és a középvárosok példáiként is szolgáló új városokban valójában nincsenek, vagy csupán korlátozott mértékben vannak jelen azok a tényezők, amelyek a nagyvárosi válságokat (közte a COVID pandémiát is) okozták: a globális városi rendszereknek csak kis mértékben, főleg néhány gazdasági tevékenység révén a részei, a globális urbanizációhoz képest erősebben kötődnek a nemzeti, illetve a térségi gazdaságokhoz: a történeti városfejlődési folyamatok (szocialista urbanizációs modell) erősebbek, mint a modernizációs (a globális) utak. Jóval alacsonyabb a népességszámuk és a területük is kisebb: a szuburbanizációs és az urban sprawl hatásai csak részben, kisebb mértékben érintik őket. A társadalmuk közepes szinten képzett. A felsőbb társadalmi rétegek aránya alacsonyabb, a közép és az alsó társadalmi csoportok aránya magasabb. Miközben a helyi társadalmak a városi fejlettségi szintek szerint differenciáltak. Ennek figyelembevételével módunk lesz javaslatokat tenni egy modernizált új városi modellre (egy B tervre), amely viszonylagos védelmet képes nyújtani a városlakóknak a nagyvárosokra jellemző problémák (közte az éghajlatváltozás) egyes hatásaitól.

A modell kidolgozása érdekében készült az 1. táblázat, amely szemléletessé teszi és összehasonlítja a nagyvárosi problémákat és az újvárosi fejlesztésekben, modernizációban rejlő lehetőségeket, az új városok eltérő fejlettségi szintjei figyelembevétele alapján.

1. táblázat

Nagyvárosok és az új városok összehasonlító elemzése

<i>Nagyvárosi problémák</i>	<i>Újvárosi lehetőségek</i>		
	<i>Fejlett</i>	<i>Stagnáló</i>	<i>Vesztes</i>
Globális rendszerekbe tartozás erős	növekvő globális hatások	közepes, de differenciált, van, ahol javuló	Gyenge, de van, ahol javuló
Diverzifikált gazdasági szerkezet, munkahelyi infrastruktúra magas számú, népesség növelő	Mono-funkcionális jelleg enyhült, munkahelyi infrastruktúra kedvező	Mono-funkcionális, munkahelyi infrastruktúra alacsony számú	Mono-funkcionális, munkahelyi infrastruktúra alacsony számú
Nagy településméret	jóval kisebb	jóval kisebb	jóval kisebb
Magas népességszám	jóval alacsonyabb	jóval alacsonyabb	jóval alacsonyabb
Lakónegyedek beépítettsége sűrű	Enyhébb beépítettség	Enyhébb beépítettség	Enyhébb beépítettség
Infrastruktúrával való ellátottság magas	Kissé magas	alacsonyabb	alacsonyabb
Rendezvények, fesztiválok, politikai tüntetések jellemzők, népesség növelő	kevésbé jellemző	kevésbé jellemző	kevésbé jellemző

<i>Nagyvárosi problémák</i>	<i>Újvárosi lehetőségek</i>		
	<i>Fejlett</i>	<i>Stagnáló</i>	<i>Vesztes</i>
Idősödő belvárosi népesség	Itt is jellemző	Itt is jellemző	Itt is jellemző
Elővárosok fiatalabb népessége	Itt is jellemző	Itt is jellemző	Itt is jellemző
Éles térbeli társadalmi elkülönülés	kevésbé jellemző	kevésbé jellemző	kevésbé jellemző
Társadalmi szerkezet erősen differenciált	Viszonylag homogén, de a többenél differenciáltabb	Viszonylag homogén	Viszonylag homogén
Diplomások aránya magas	országos átlagnál magasabb	országos átlagnál alacsonyabb	országos átlagnál alacsonyabb
COVID fertőzöttek aránya magas	aránya átlagos	aránya átlagos	aránya átlagos
Jelentősek a turisztikai hatások	enyhébbek	nincsenek	nincsenek
Éttermek, múzeumok, szórakoztató intézmények sokasága jellemző, szolgáltatások magas szintje	nem jellemző	nem jellemző	nem jellemző

Forrás: Saját szerkesztés.

4. Egy modernizált új városi modell lehetősége, egy B terv, amely viszonylagos védelmet képes nyújtani a városlakóknak a nagyvárosi problémák egyes hatásaitól

A korábban már idézett interjúbán Francesco Bassetti a COVID pandémia utáni időszakról, a városi migrációs folyamatok és a fenntarthatóság kapcsolatáról is kérdezte Saskia Sassent. Az interjúbán egy alapvető dilemma derült ki. Mégpedig az, hogy miközben a nagyvárosokat számos veszély érinti, az éghajlatváltozás következményei, az áradások, a túlnépesedés, a vidékről városokba irányuló vándorlás is, a szegénység, a városi terjeszkedés miatti élelmiszerellátás nehézségei, az éhezés, főként az afrikai, az ázsiai nagyvárosok esetében, a megoldás, az innováció, mégiscsak a városokhoz köthető. Ugyanis *„a város az a hely, ahol lehetőségeket és megoldásokat lehet kialakítani a pozitív változásra. Különösen a fiatal nemzedékek körében egy olyan világban, amelynek fel kell épülnie a COVID-19-ből”* – olvashatjuk az interjúbán Az amerikai szociológus megoldásként az alternatív életformák kialakítását, az önellátás jobb lehetőségeinek a kimunkálását sürgeti, közte egy olyan tényezőt is felvet, ami nekem ebben a tanulmányban különösen fontos, mivel azt javasolja, hogy *„sok új ésszerű méretű várost kell építenünk, amelyek lehetővé teszik a lakók jobb életét, nem kényszerítik őket nagyon hosszú ingázásokra. Szükségünk van arra, amivel az európai városok rendelkeznek: kis*

kertekre, ahol könnyen megtermelhetnek néhány alapvető élelmiszert. És mindenki jólétét kell előnyben részesítenünk, nem pedig az egyre gyakrabban szembesülő pénzvágyat. Nem redukálhatjuk a városokat a pénzteremtő állapotba – ez történik egyre több nagy városunkkal, különösen a nagyokkal. (Basseti 2020)

Ezek a sorok nemcsak a kisebb városok melletti érvelés miatt fontosak számomra, hanem egy már hosszú évek óta hangoztatott, több írásomban is idézett szakmai nézetet is képviselik, mégpedig a Stiglitz jól-lét koncepcióját (Stiglitz et al. 2009). A professzor és szerzőtársai nézeteiből az derül ki, hogy a mai globális gazdasági (és véleményem szerint) környezeti válságok oka, hogy csak a gazdaságra, a GDP mérésre koncentrálnak, és így a folyamatok kezelésére törekvő beavatkozási eszközök sem jók, túl szűkek. A GDP mérésnek korlátai vannak, ezért a jól-lét, a társadalmi fejlődés mérésére, és annak eszköztára bevetésére van szükség. Úgy vélem, hogy a modernizált új város modell kidolgozásakor ezekre a szempontokra is figyelemmel kell lennünk.

Az új városok történeti előzményei is felhívják a figyelmet erre, a korlátok közé szorított felfogásra. A nyugat-európai új városok kialakítását bár kevésbé határozták meg a szűk gazdasági szempontok, mint a kelet- és közép-európai új városok példáit. Ott az urbanizáció, a népesség koncentráció szabályozása, a nagyvárosi terjeszkedések korlátozása, a regionális egyenlőtlenségek kezelése, a háború utáni lakáshiány megoldása, tehát társadalmi jellegű törekvések is adták a fejlesztések fő mozgatórugóit. A keleti modell eseteiben azonban az egyes ideológiai és ebből is adódó társadalmi (lakásgondok megoldása) törekvések mellett a fő motivációk gazdasági jellegűek voltak. Az 1950-es évek új városfejlesztéseit a szocialista típusú, erőltetett nehézipari fejlesztési programok kivitelezése hozták létre, többek között azért, hogy a szocialista rezsimek a fejlett nyugat-európai gazdasági szintek elérjék, sőt meg is haladják. A régi polgári városokat pedig erodálják. Kiemelt cél volt a szocialista urbanizációs modell, a nyugati világ területi folyamataitól eltérő, közösségi és egyenlőtlenségek nélküli városmodell megteremtése is.

Sok oka volt az újjáépítési bukásoknak, sikertelenségeknek, a nyugat és a keleti modell esetében egyaránt. A nyugati típusok fejlesztésének a kritikáit az állam és a helyi hatalmak új viszonya, a meggyengült állami és a megerősödött helyi, önkormányzati területfejlesztés magyarázta, de főként a középosztály, a civil társadalom új lakóhelyi, új önérvényesítési, helyi döntésekbe való beleszólási igényei, de az állami nagyvállalatok privatizációs politikái is indukálták. Az eredmény az 1980-as évek a nyugat európai új városok válságait hozták, a nagyvárosok árnyékában tengődő, életlehetőségek nélküli ipari városokat, a kapuikat bezáró acélgyárakat, bányákat, ipari üzemek látványát, a növekvő helyi munkanélküliséget, a zsugorodó lakosságszámot.

A keleti modellek esetében is ott volt a központi hatalom és a megyeszékhelyek új viszonyából adódó mozzanat, mivel az államszocializmus éleződő válsága miatt csökkentek a központi fejlesztési források, s ez újra tervezést igényelt a központosított elosztási politikában. A nagyvárosi megyeszékhelyek több forrást követeltek, s ezt az új városok rovására, a tőlük elvont forrásokból oldották meg. Az indok, az új szocialista városok nem töltötték be az ígért szerepüket, az élet ott sem közösségibb, jellemző a szegregáció, a társadalmi, környezeti konfliktusok is. Ez a fajta politikai legitimáció megpecsételte a valamikor sok fejlesztési forrást birtokló ipari városok új, hátrányos helyzetét.¹⁴

A kelet- és közép-európai új városok életlehetőségeit az 1990-es rendszerváltás rombolta le, ekkor a szocialista új városok (legalábbis részben) a vesztesek közé kerültek. Ezt a gazdaság összeomlása, a gyárak, bányák bezárása, a növekvő munkanélküliség (az újjáépítettek száma 2001-re 22%-kal esett vissza), valamint az elköltözések, a lakónépesség csökkenése is jelezték. Az okok sokrétűek: a globális gazdaság, valamint a befektetők érdeklődésének a hiánya, az elmaradt állami segítség, a térségekben kumulálódó különböző társadalmi problémák, konfliktusok, a negatív közvélekedés. Ma a volt szocialista országokban nem épülnek új városok, a régiók modernizálása, újrafelújítása elmarad, inkább új városrészek, új lakóparkok épülnek.

A 2000-es évek meghozták a nyugat-európai új városok rehabilitációját: a korabeli kutatások a korábbiakhoz képest differenciáltabb válaszokat adtak, az új városok beharangozott csődje nem minden esetben következett be (Haumont et al. 1999). A különböző elemzések rámutattak, hogy az új városok társadalmilag harmonikusabbak, mint a régi városok. A tervezés eszközeivel való beavatkozás céljai relevánsak voltak, több város versenyképesebbé vált.

Ma már számos fejlett nyugat-európai és fejlődő országban is egyre népszerűbbek az új városfejlesztési célok, illetve fejlesztési stratégiák. Sok helyen tűnik fel újra az új városfejlesztési törekvés, amely a tervezés eszközeivel, köztük új települések kialakításával kíván a területi társadalmi folyamatokba beavatkozni. Az angol új városi fejlesztési modellek modern változatai jönnek létre Ázsiában¹⁵, Kínában (Hongkongban is), ahol a globális urbanizáció itt kibontakozó első szakaszának, a városrobbanás feszültségei kezelésének kiemelt tervezési eszköze az új városok építése, fejlesztése. Noha az európai, de főként a harmadik világbeli új városok között igen nagyok a fejlettség szerinti eltérések, a francia új városok némelyike szintén a reneszánszát éli, a nagyvárosi terjeszkedés, a globális urbanizáció második fázisa szabályozásában komoly szerepet töltenek be (Brevet 2011).

¹⁴ Ez a legitimáció ma is érzékelhető, abban, hogy valaha a szocialista új városok prototípusának számító Dunaújváros nem kap az államtól igazán mentő övet, hogy a felszámolás fenyegeti egy egész városnak életlehetőséget adó nagyvállalatot.

¹⁵ lásd ehhez Koudela Pál itt közölt tanulmányát.

Az új városi modernizáció feltételei. A B terv lehetősége

Az International New Town Institute 2009-ben megrendezett nemzetközi konferencián elhangzottak eredményei egy fontos kötetben jelentek meg: „*New Towns for the 21st Century, the Planned vs. the Unplanned City*” (Új városok a 21-ik században: a Tervezett városokkal szemben a Nem-tervezett városok) címmel. A kötet számos esettanulmányon keresztül nem csak érvel egy modernizált várostervezési mód szükségességével, hanem be is mutatja, hogy a mai új városok miként alakulnak át világszerte, hogyan újulnak meg, hogyan modernizálódnak és miként kapnak a mai lakossági igényekhez igazodó urbanisztikai és társadalmi arculatot.

Lényeges szempont, hogy a modernizált új városok fejlesztési céljai sokkal jobban épülnek a helyi társadalmi elvárásokra, a lakossági szempontokra, erősebb az érdekegyeztetés folyamata a különböző érintett szereplők között. Köszönve annak is, hogy a társadalmi párbeszéd modell, az összes érintett szereplők részvétele biztosítva van, mivel az érdekegyeztetés folyamata központi szerepet kap a tervezés során. Az átalakulást az új városi, vagyis a new town jelenség új nevei is kifejezi: az új városokat, vagy másképp a korábbi „The Planned” (Tervezett”) városokat most már „The Unplanned” (Nem tervezett) városoknak nevezik (Provoost 2010).

Ennek a sajátos tervezési stílusnak köszönhetően az új települések fejlesztési céljainak a megfogalmazásakor előre ki lehet építeni a védekezés eszköztárát. Ehhez érdemes felhasználni a The European New Towns and Pilot Cities Platform (alapítva: 2001) céljait, mégpedig azokat a törekvéseket, amelyek arra irányulnak, hogy támogassák az új városok fenntartható fejlesztését, azok megújulását és a társadalmi kohéziót, hogy tanuljanak a korábbi városok hibáiból. Ezeket a hibákat meg is fogalmazzák (s ez nekünk is fontos lehet): problematikusnak vélik a homogén lakásállományt, a különböző szolgáltatások alacsony számát, a városidentitást fejlesztő tényezők alacsony mértékét, de a túlzottan homogén társadalom és demográfiai szerkezeti jellemzőket is (Provoost 2010).

A társadalmilag megalapozott várostervezés céljai lehetőséget adnak, a valóság tényei pedig szükségessé teszik a mai területfejlesztési modell revízióját, a mainál egy decentralizáltabb, a különböző várostípusok kiegyenlítettebb fejlesztési elveire épülő városfejlesztés kimunkálását. bevezetését. Volt már szakmapolitikai vita az urbanisztikán belül a városfejlesztések centralizált, vagy decentralizált módjáról, pro és kontra érvek hangzottak el. 1929 és 1931 között például volt egy igen lényeges polémia az avantgárd építészek között: ezt a vitát az urbanisták és a dezurbanisták folytatták le egymás között, akkor azt az urbanisták nyerték meg. Ez a vita, és annak eredménye fontos hozzájárulás volt a nagy beruházások mellé telepített új városok fejlesztésének (Szirmai 1988).

Ezzel a tanulmánnyal most a mainál decentralizáltabb modell lehetősége mellett érvelek, ami azért is releváns, mert, ahogy azt korábban láttuk, a most mainstream területi átalakulási folyamatok a nagyvárosi népesség csökkenését és a kisebb városok lakosságának növekedését mutatják.

A kis- és középvárosok, közte az új városok fejlesztését, illetve fejlődését gazdasági elemzések is alátámasztják: az európai nagyvárosoknak új vetélytársai vannak a külföldi működőtőke befektetésekben, azok vonzásában, mégpedig a kisebb városok, főként azok esetében, amelyek erős környezetvédelmi és társadalmi és irányítási stratégiákkal rendelkeznek (Lhermitte 2021). A vizsgálatok szerint a multinacionális cégek és startupok olyan telephelyeket keresnek, amelyek támogatják az innovációt és a technológia által vezetett projektek bevezetésének képességét.

Az európai új városok, illetve a volt szocialista új városok is lehetőséget kínálnak a nem tervezett város koncepció figyelembevételével történő modernizációra: a nagyvárosoktól eltérő jellemzőik alapján, mégpedig a kisebb méreteik, differenciált, másokhoz képest alapvetően homogénebb, de képzett és fiatalabb helyi társadalmi ismérveik alapján, de alacsonyabb népességszámuk és (ha van) a városaik érdekeit szem előtt tartó, kooperálni képes önkormányzatok stratégiái szerint. Ezek a modernizált városok nyitottak lehetnek arra, hogy befogadják a nagyvárosi életformától vagy éppen a vidéki társadalmi miliőtől, és az ottani klímaproblémáktól megfáradt, de piacképes népességet, a helyi gazdaságot változtatni, modernizálni vágyó és azt megvalósítani is képes, az innovatív embereket. Ehhez persze nemcsak a társadalmi tervezésre van szükség, hanem az állami támogatásokra, a hatóságok, a gazdaság, a nagyobb és a kisebb vállalatok együttműködésére is. Az infrastruktúra fejlesztése, a jobb közlekedési viszonyok megteremtése is, a szükséges feltételek között vannak.

Az ilyen és az ehhez hasonló városok lehetnének, noha csak részleges megoldást kínáló B tervek a „*a nagyvárosokba zárt modern társadalmak*” gondjaira. A fenti elemzések során láttuk, hogy mennyire adottak – bár inkább csak újonnan – a klímavédelem szempontjai az új városi környezetben, s ez ma különösen fontos, amikor a világ túl drágának véli a klímavédelem költségeit, miközben kevésnek véli a hasznot. (Lomborg 2024). Úgy vélem, hogy az új városok modernizációja, a meglévők fejlesztése, alakítása, rehabilitációja, nemcsak a klímavédelmet, hanem talán több városlakó jobb életét, a munkahelyek biztonságát úgy adná, hogy közben a befektetett tőke is megtérülne.

Összegzés

Összegzésként visszaterve a kiinduló problémákhoz, illetve a kérdésekhez, megállapítható:

- a mai nagyvárosi térségek társadalmi, ökológiai, természeti környezeti válságaira, közte a klíma változás gondjaira a kis- és a középvárosok, valamint az új városok, azok fejlesztései valóban kínálhatnak egyfajta részleges megoldást (ha úgy tetszik egy B tervet);
- mégpedig azért, mert lényeges különbségek vannak a legjellemzőbb nagyvárosi problémák, azok meghatározó okai és azok kisebb városi relevanciái között. Ez utóbbiak fejlődésük történeti és mai adottságai miatt vélhetően reziliensebbek a különböző globálisabb feszültségekkel szemben;
- ez azonban csak akkor reális, ha lezajlik egy olyan közép- illetve új városi modernizációs folyamat, amikor a városok fejlesztési céljai jobban épülnek a helyi társadalmi elvárásokra, a lakossági szempontokra (lakóhelyi és munkahelyi igényekre), az önkormányzatok lehetőségeire és kompetenciáira, a társadalmi és a területi szereplők mainál sokkal kimunkáltabb érdekegyeztetési mechanizmusaira, a különböző érintett szereplők fejlesztési döntésekre történő bevonására, másképp a társadalmi párbeszéd modell megalapozására. Ebben a modellben valójában ott van a tervezettség dimenziója, de az már egy másik narratíva, inkább helyi és nem külső (csak részben, inkább a feltételek biztosításában szerepet játszó állami) alapú;
- ez a maihoz képes egy decentralizáltabb városfejlesztési modell, ahol a gazdasági és a társadalmi erőforrások a nagyobb és a kisebb városok között – funkcióik és a helyi igények szerint – igazságosabb módon oszlanak meg, s ezzel jobb életlehetőségeket biztosítanak az érintett lakosságnak.

Irodalom

- Ábrahám A. (2024): Kiürül a Dunaferr. Népszava, szeptember 11.
- Adhikari, S., Pantaleo, N. (2020): Assessment of Community-Level Disparities in Coronavirus Disease 2019 (COVID-19) Infections and Deaths in Large US Metropolitan Areas 2020. JAMA network Open <https://jamanetwork.com/journals/jamanetworkopen/fullarticle/2768723?resultClick=1>
- Csizmady A. (2013): Új városok – régi városok: Összehasonlító elemzés. In: Szirmai V. (szerk.) *Csinált városok a XXI. század elején*. MTA TK, Budapest, 215–251.
- Gerencsér A. (2023): Ábrándok bűvöletében, a fenntartható fejlődés korlátai, Akadémiai Kiadó.
- Enyedi Gy. (1988): A városnövekedés szakaszai. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Enyedi Gy. (2012): *Városi világ*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- Haumont, N., Jalowiecki, B., Munro, M., Szirmai, V. (1999): *Villes nouvelles et villes traditionnelles: Une comparaison internationale*. L'Harmattan, Paris
- Provoost, M. (2010): *New Towns for the 21st Century, the Planned vs. the Unplanned City* International new Towns Institute, Martien de Vletter, SUN Amsterdam
- Rechnitzer, J.; Berkes, J.; Páthy, Á. (2016): The “Post-Socialist” Towns in the Hungarian City Network. In: Szirmai, V. (ed) *Artificial Towns” in the 21st Century. Social Polarisation in the New Town Regions of East – Central Europe*. Institute for Sociology Centre for Social Sciences, Budapest, 341–371.
- Sassen (1991): *The Global City*. New York, London, Tokyo. Princeton University Press.
- Stiglitz, J. E., Sen, A., Fitoussi, J. P. (2009): *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*
- Szirmai V. (2013): *Csinált városok a XXI. század elején*. MTA TK Szociológiai Intézet, Budapest.
- Szirmai, V. (ed) (2016): “Artificial Towns” in the 21st Century: Social Polarisation in the New Town Regions of Central-Eastern Europe”. HAS Centre for Social Sciences Institute for Sociology, Budapest.
- Szirmai V. (2017): Az új városi urbanizációs modell szocialista és /vagy globális természete. *Tér és Társadalom*, 3.
- Szirmai V. (2021): Nagyvárosok a COVID-19 világjárvány idején, *Földrajzi Közlemények*, 145.
- Szirmai V., Schuchmann, J., Uzzoli, A. (2022): Környezeti válság, városi válság, társadalmi válság: a COVID-19 fertőzöttek térbeli-társadalmi helyzete. *CITY.HU Várostudományi Szemle*, 1., 8–41.
- Szirmai, V., Schuchmann, J., Uzzol, A. (2023): The social-spatial features of the Covid-19 pandemic: the formation of new disability issues (global and Hungarian trends) *Fogyatékoság és Társadalom*, 1., 41–52.
- Uzzoli A., Pirisi G. (2024): Budapest a világjárványban, In: Szirmai, V. (szerk.) *Budapest metropolisz. Egy közép-európai nagyvárostérség*. Budapest, Magyarország, L'Harmattan 288–313.

Internetes források

- Balavány Gy. (2022): Már nem tudjuk visszafordítani ezeket a folyamatokat, a civilizációnk néhány évtizeden belül összeomlik. <https://24.hu/belfold/2022/06/10/nyersanyagok-globalis-krizis-klimavaltozas-gelencser-andras-interju/>
- Bassetti, F. (2020): *Urban Migrations and Sustainability in a Post-Pandemic World Foresight*. <https://www.climateforesight.eu/cities-coasts/urban-migrations-and-sustainability-in-a-post-pandemic-world>
- Dodman, D. (2009): *Urban density and climate change*, United Nations Population Fund (UNFPA). <https://www.unclearn.org/wp-content/uploads/library/unfpa14.pdf>
- Egri Z. (2022): A hazai települési jövedelemegyenlőtlenségek sajátosságai a földrajzi közelhatások alapján (2012-2019) <https://real.mtak.hu/>
- Eurostat, Urban audit, 2018. https://ec.europa.eu/regional_policy/policy/themes/urban-development/audit_en
- ESPON (2013) *TOWN – Small and Medium-Sized Towns* https://archive.espon.eu/sites/default/files/attachments/TOWN_Inception_report_July_2012.pdf
- Florida (2020): *The Geography of Coronavirus*, (Kolko munkája alapján) <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-04-03/what-we-know-about-density-and-covid-19>

- Harvey, D. (1978): The urban process under capitalism: a framework for analysis. https://www.geographie.ens.psl.eu/IMG/pdf/harvey-1978-international_journal_of_urban_and_regional_research.pdf
- Kovács S., Rácz Sz. (2017): Kis- és középvárosok szerepe a területi fejlődésben –Beszámoló a Magyar Regionális Tudományi Társaság XIV. vándorgyűléséről, *Tér és Társadalom*, 2., https://www.researchgate.net/publication/317263659_Kis-es_kozepvarosok_szerepe_a_teruleti_fejlodesben
- KSH (2020): A háztartások életszínvonala <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/hazteletszinv/2020/index.html>
- Kumar, P. (2021): Climate_Change_and_Cities: Challenges Ahead, in *Frontiers in Sustainable Cities* https://www.researchgate.net/publication/349589946_Climate_Change_and_Cities_Challenges_Ahead
- Lecomte, L.; Dijkstra.L. (2023): Towns in Europe: A technical paper https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/work/towns_in_europe_technical_paper.pdf
- Lhermitte, M. (2021): https://www.ey.com/en_be/foreign-direct-investment-surveys/how-european-cities-can-unlock-recovery-and-growth-post-covid
- Lomborg B. (2024): Fogytán van az emberek türelme – Hogyan kezelhető a klímaválság? <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20241101/fogytan-van-az-emberek-turelme-hogyan-kezelhető-a-klimavalsag->
- Lugosi, P. (2024): Térre kényszerítheti a klímaváltozás az amerikai nagyvárosokat? <https://24.hu/tudomany/2024/07/21/texas-houston-hurrikan-hohullam-klimavaltozas/>
- Szirmai V. (1996): Közép-európai új városok az átmenetben. <https://szociologia.hu/dynamic/960304szirmai.htm>
- Nakamura, S.; Roberts, M.; Stewart, B. (2024): Has extreme poverty been urbanized? <https://blogs.worldbank.org/en/developmenttalk/has-extreme-poverty-been-urbanized>
- Wolff, M.; Mykhnenko, V. (2023): COVID-19 as a game-changer? The impact of the pandemic on urban trajectories, *Cities*, 134, March, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0264275122006011>
- World Cities Report (2016): Urbanization and Development - Emerging Futures, UN-Habitat <https://unhabitat.org/sites/default/files/download-manager-files/WCR-2016-WEB.pdf>
- World Cities Report (2022): Future of Cities, The COVID-19 issues, UN-Habitat. <https://unhabitat.org/world-cities-report-2022-envisaging-the-future-of-cities>
- World Cities Report (2024): Cities and Climate Action, UN-Habitat. <https://unhabitat.org/world-cities-report-2024-cities-and-climate-action>,